ISLOM FALSAFASIDA OILA, TARBIYA VA VIJDON MASALALARI: QUR'ONI KARIM VA HADISLAR ASOSIDA TAHLIL

Namangan davlat pedagogika instituti
Ijtimoiy fanlar fakulteti xorijiy til va
adabiyoti yo‘nalishi talabasi
Rustamova Muxlisa
rustamovamuhlisa09@gmail.com
Ilmiy rahbar:
Axmadjonova Muazzam Islomjanovna
Namangan davlat pegagogika instituti
o‘qituvchisi
Muazzamaxmadjanova70@gmail.com
+998508826575

Annotatsiya: Ushbu maqolada Islom falsafasidagi oila, tarbiya va vijdon masalalari Qur'oni Karim oyatlari va sahih hadislar asosida tahlil qilinadi. Oilaning jamiyat poydevori sifatidagi o'rni, tarbiyaning insonni komillikka yetkazuvchi jarayon ekanligi va vijdonning shaxsning ichki ma'naviy nazoratchisi sifatidagi vazifasi yoritiladi. Shuningdek, ushbu uchta tushunchaning o'zaro uzviy bog'liqligi va ularning zamonaviy jamiyat uchun ahamiyati ilmiy-falsafiy nuqtai nazardan asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: *Islom falsafasi, oila, tarbiya, vijdon, Qur'oni Karim, hadis, axloq, fitrat, taqvo, ma'naviyat.*

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы семьи, воспитания и совести в исламской философии на основе аятов Священного Корана и достоверных хадисов. Раскрывается роль семьи как фундамента общества, сущность воспитания как процесса, ведущего человека к нравственному совершенству, и функция совести как внутреннего духовного контролёра

личности. Особое внимание уделяется органической взаимосвязи этих трёх понятий и их значению для современного общества с научно-философской точки зрения.

Ключевые слова: *исламская философия, семья, воспитание, совесть, Священный Коран, хадис, нравственность, фитра, таква, духовность.*

Abstract: This article analyzes the issues of family, upbringing, and conscience in Islamic philosophy on the basis of verses from the Holy Qur'an and authentic hadiths. It examines the role of the family as the foundation of society, the nature of upbringing as a process leading the human being toward moral perfection, and the function of conscience as the inner spiritual regulator of the individual. The study also justifies the organic interconnection of these three concepts and their significance for contemporary society from a scientific and philosophical perspective.

Keywords: *Islamic philosophy, family, upbringing, conscience, Holy Qur'an, hadith, ethics, fitrah, taqwa, spirituality.*

Kirish

Islom dini insonni yaxlit, ma'naviy va jismoniy mukammallikka intiluvchi mavjudot sifatida tushunadi. Uning ta'limotida shaxs, oila va jamiyat bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, har biri o'ziga xos vazifa va mas'uliyatga ega. Islom falsafasining markazida turuvchi uchta asosiy tushuncha — oila, tarbiya va vijdon — insonning bu dunyodagi va oxiratdagi taqdirini belgilab beruvchi ma'naviy ustunlardir. Qur'oni Karim oyatlari hamda Payg'ambarimiz Muhammad sollallohu alayhi vasallamning hadislari bu masalalarni chuqur va ko'p qirrali ravishda tahlil etadi. Ushbu maqolada mazkur uch tushunchaning Islom falsafasidagi mohiyati, ularning o'zaro aloqadorligi va zamonaviy insoniyat uchun ahamiyati ilmiy nuqtai nazardan ko'rib chiqiladi.

1. Oila — jamiyatning ma'naviy poydevori

Islom ta'limotida oila — Allohning insonga ato etgan eng buyuk ne'matlaridan biri va jamiyatning asosiy yacheykasi sifatida qaraladi. Qur'oni Karimda oilaning mohiyati

shunday ifodalanadi: *“Va Uning oyat-belgilaridan biri shuki, sizlar uchun o'z jinsingizdan juftlar yaratdiki, ularga bog'lanib orom topursiz va orangizga mehr va rahmat qo'ydi”* (Rum surasi, 21-oyat). Bu oyat oilaning shunchaki biologik yoki ijtimoiy birlik emas, balki ilohiy belgi (oyat) ekanligini ko'rsatadi. **Sakinat** (xotirjamlik), **mavadda** (mehr) va **rahma** (rahmat) — er-xotin munosabatlarining uch ustunidir.

Oila — har bir a'zosi ma'lum mas'uliyatga ega bo'lgan ma'naviy birlikdir. Payg'ambar alayhissalom marhamat qilganlar: *“Har biringiz cho'pondirsiz va har biringiz o'z qo'l ostidagilar haqida mas'ulsiz”* (Imom Buxoriy va Imom Muslim rivoyati). Bu hadisda erkak — oila boshlig'i, ayol — uy va farzand tarbiyachisi sifatida o'z ma'naviy javobgarligi ta'kidlanadi. Tahrim surasining 6-oyatida: *“Ey iymon keltirganlar! O'zlaringizni va ahli-oilangizni o'tdan saqlangiz...”* deyilgan, ya'ni oila boshlig'i nafaqat moddiy ta'minot, balki o'z yaqinlarini ma'naviy halokatdan asrash bilan ham mas'uldir.

Oilaning eng muhim funksiyalaridan biri — yangi avlodni voyaga yetkazish va unga insoniy fazilatlarni singdirishdir. Hadisi sharifda: *“Sizlarning eng yaxshilaringiz ahli-oilasiga eng yaxshi bo'lganlardir, men esa o'z ahli-oilamga sizlarning eng yaxshingizman”* (Imom Termiziy rivoyati) deyilgan. Bu ifoda oila ichidagi munosabat insonning haqiqiy axloqiy darajasini belgilovchi mezon ekanligini ko'rsatadi. Demak, taqvodorlik — masjidda emas, avvalo o'z uyida sinaladi.

2. Tarbiya — insonni komillikka yetkazuvchi san'at

Islom falsafasida tarbiya tushunchasi keng ma'noga ega bo'lib, u shaxsning aqliy, jismoniy, axloqiy va ma'naviy jihatdan kamol topishini o'z ichiga oladi. Arabcha **“tarbiya”** so'zining o'zagi **“rabb”** — ya'ni o'stiruvchi, kamolga yetkazuvchi degan ma'noni anglatadi. Demak, tarbiya — insonni xom, potensial holatdan haqiqiy komillikka olib chiquvchi izchil jarayondir.

Qur'oni Karimda tarbiyaning eng go'zal namunasi Luqmoni Hakimning o'g'liga

qilgan nasihatlarida ko'rinadi: *"Ey o'g'ilcham! Allohga shirk keltirma, zero shirk haqiqatan katta zulmdir... Ey o'g'ilcham, namozni to'kis ado et, yaxshilikka buyur, yomonlikdan qaytar va o'zingga yetadigan musibatga sabr qil. Albatta, bu — qat'iy ishlardandir"* (Luqmon surasi, 13–17-oyatlar). Mazkur oyatlar tarbiyaning olti asosiy ustunini namoyon etadi: tavhid (yagonalikka iymon), ibodat, ma'rufga da'vat, munkardan qaytarish, sabr va qat'iyat.

Payg'ambar alayhissalom tarbiyaning amaliy jihatlariga alohida e'tibor qaratganlar. U zot: *"Hech bir ota o'z farzandiga go'zal odobdan ko'ra yaxshiroq narsa hadya qilmagan"* (Imom Termiziy) deganlar. Boshqa hadisda: *"Bolalaringizni yetti yoshda namoz o'qishga buyuringlar, o'n yoshda ularning o'rinlarini ajratinglar"* (Imom Abu Dovud) deyilgan. Bu hadis bosqichma-bosqich, yoshga mos tarbiya tamoyilining nabaviy asosini tashkil etadi: bola yoshiga qarab, undan kutiladigan vazifa va mas'uliyat doirasi sekin-asta kengayib boradi.

Tarbiyaning yana bir muhim jihati — ota-onaning farzand uchun jonli namuna bo'lishidir. Isro surasining 23–24-oyatlarida ota-onaga hurmat shu darajada ulug'lanadiki, ularga hatto "uf" so'zini aytish ham man etilgan: *"...ularning biriga yoki har ikkalasiga 'uf' ham dema, ularga qattiq so'z aytma, balki ularga ehtirom bilan yumshoq so'z so'zla. Ularga rahm-shafqat qanotini yoz..."* Bu oyat tarbiyaning ikki tomonlama jarayon ekanligini anglatadi: ota-ona farzandni tarbiyalaydi, farzand esa ularga hurmatda bo'lishni o'z navbatida o'rganadi va keyingi avlodga uzatadi.

3. Vijdon — qalbdagi ichki murabbiy

Vijdon — insonning o'zini-o'zi nazorat qiluvchi ichki ma'naviy mexanizmidir. Islom falsafasida bu tushuncha **qalb**, **fitrat** va **taqvo** tushunchalari bilan chambarchas bog'liq. Qur'oni Karimda Alloh insonni yaxshi va yomonni teng farqlay oladigan tabiat bilan yaratganligi aytiladi: *"Nafs va uni mukammal qilgan zotga qasamki, so'ng unga o'zining fujuri va taqvosini ilhom qildi. Uni poklagan kishi, albatta, najot topdi. Uni ifloslagan kishi esa, albatta, mahrum bo'ldi"* (Shams surasi, 7–10-oyatlar). Demak, har

bir insonda yaxshilik va yomonlikni ajrata oladigan ichki nur — vijdon mavjud, lekin uning yaqqolligi shaxsning amallariga bog'liq.

Payg'ambar alayhissalom Vobisa ibn Ma'badga aytgan mashhur hadisi vijdonning amaliy ta'rifini beradi: *"Yaxshilik — qalb xotirjam bo'lgan va nafs sokin bo'lgan narsadir. Gunoh esa qalbda iztirob va sinada qaltirashga sabab bo'lgan narsadir, garchi odamlar senga fatvo bersalar va ruxsat berishsalar ham"* (Imom Ahmad va Dorimiy rivoyati). Bu hadis vijdonni — tashqi fatvolardan ham ko'ra ishonchli bo'lgan ichki kompas sifatida ta'riflaydi.

Vijdonning faolligini saqlash uchun **muhasaba** — o'z-o'zini hisob-kitob qilish madaniyati zarurdir. Hazrati Umar (r.a.): *"O'zlaringizni hisob qilinglar — hisob qilinmasdan oldin; o'zlaringizni o'lchanglar — o'lchanmasdan oldin"* deganlar. Qur'on yana shuni ta'kidlaydiki, qiyomat kunida insonning o'zi o'ziga qarshi guvoh bo'ladi: *"Bal, inson o'z nafsiga qarshi (o'zi) guvohdir, garchi ma'zuratlarini bayon qilsa ham"* (Qiyomat surasi, 14–15-oyatlar). Bu oyat vijdonning haqqoniyligi va undan qochib qutula olmaslikni eslatadi.

4. Uchta tushunchaning o'zaro bog'liqligi

Oila, tarbiya va vijdon — bir-biridan ajratib bo'lmas zanjirning halqalaridir. Sog'lom oila — to'g'ri tarbiyaning makonidir; to'g'ri tarbiya — uyg'oq vijdonni shakllantiradi; uyg'oq vijdonli inson esa o'z navbatida sog'lom oila qura oladi va shu jarayonni yangi avlodga uzatadi. Payg'ambar alayhissalom: *"Har bir bola fitratda (sof tabiatda) tug'iladi, keyin ota-onasi uni yahudiy, nasroniy yoki majusiy qiladi"* (Imom Buxoriy) deganlar. Bu hadis jarayonning boshlang'ich nuqtasini ko'rsatadi: bola toza vijdon bilan dunyoga keladi, oila va tarbiya esa shu fitratni yo rivojlantiradi, yo buzadi.

Bu uchlik insonni Allohga, jamiyatga va o'ziga nisbatan mas'ul shaxs sifatida tarbiyalaydi. Oila — moddiy va emotsional muhitni yaratadi; tarbiya — bilim, e'tiqod va axloqni shakllantiradi; vijdon esa hayotning har bir lahzasida bu qadriyatlarni amaliyotda muhofaza qiladi. Birortasi yetishmasa, tizim buziladi: vijdonsiz tarbiya —

quruq qoidalarga, tarbiyasiz oila — biologik birlikka, oilasiz vijdon — ildizsiz xayrxohlikka aylanib qoladi.

Xulosa

Islom falsafasida oila, tarbiya va vijdon — uchta alohida tushuncha emas, balki insonning ma'naviy va ijtimoiy hayotining yagona organik tizimini tashkil etuvchi unsurlardir. Qur'oni Karim oyatlari va sahih hadislar bu tushunchalarning chuqur ma'no-mazmunini hamda ularni amaliy hayotda qo'llashning aniq mezonlarini taqdim etadi. Zamonaviy jamiyat globallashuv, individualizm va axloqiy inqiroz singari muammolar bilan yuzma-yuz turgan bir paytda, Islomning bu uchlik haqidagi ta'limoti — oilani mustahkamlash, sifatli tarbiya berish va vijdonni uyg'oq tutish — insoniyat uchun amaliy ma'naviy yo'l-yo'riq bo'lib xizmat qila oladi. Inson o'z hayotida bu uchchala qadriyatni muvozanatda saqlay olsa, u Qur'on ta'biri bilan aytganda *"nafs mutmainna"* — xotirjam qalb darajasiga, shu orqali esa rost ma'naviy baxtga erishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

Asosiy manbalar (birlamchi):

1. Qur'oni Karim. Ma'nolari tarjimasi va tafsiri / Tarjima muallifi Alouddin Mansur. — Toshkent: Cho'lpon, 1992.
2. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Tafsiri Hilol. 1–6 jildlar. — Toshkent: Hilol-nashr.
3. Imom al-Buxoriy. Al-Jomi' as-Sahih (Sahihul Buxoriy). — Bayrut: Dor Ibn Kasir.
4. Imom Muslim ibn Hajjoj. Sahih Muslim. — Bayrut: Dor Ihyoi at-turos al-arabiy.
5. Imom at-Termiziy. Sunan at-Termiziy (Al-Jomi'us sahih). — Bayrut: Dorul g'arb al-islomiy.
6. Imom Abu Dovud. Sunan Abu Dovud. — Bayrut: Al-Maktaba al-asriya.
7. Imom Ahmad ibn Hanbal. Al-Musnad. — Qohira: Muassasatu Qurtuba.
8. Imom ad-Dorimiy. Sunan ad-Dorimiy. — Bayrut: Dorul kitob al-arabiy.

Ikkilamchi manbalar (sharh va ilmiy adabiyotlar):

1. Imom al-G'azzoliy. Ihyou ulumid-din. — Bayrut: Dorul ma'rifa.
2. Imom an-Navawiy. Riyozus solihin. — Damashq: Dor Ibn Kasir.
3. Abdulloh Nosih Ulvon. Islomda farzand tarbiyasi (Tarbiyatul avlod fil-Islom). — Toshkent: Movarounnahr.
4. Ibn Qayyim al-Javziya. Tuhfatul mavdud bi ahkomil mavlud. — Damashq: Maktabatu dorul bayon.
5. Yusuf al-Qaradoviy. Islomda halol va harom (Al-halol val-harom fil-Islom). — Bayrut: Al-Maktab al-islomiy.
6. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Bashariyat va din. — Toshkent: Hilol-nashr, 2010.
7. Komilov N. Tasavvuf. — Toshkent: Movarounnahr, 2009.
8. Yo'ldoshev J. Islom va oila ahloqi. — Toshkent: Sharq, 2015.